

Милица Б. Мојсиловић¹

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет

Центар за научноистраживачки рад

ORCID 0000-0003-0345-1029

„САД ИМАШ ВРЕМЕНА”: ДЕТИЊСТВО, СТАРОСТ И СЕЋАЊА У РОМАНУ СМОКВА ГОРАНА ВОЈНОВИЋА²

Роман *Смоква* аутора Горана Војновића формира се кроз приповедање о нарушеној равнотежи у животима чланова једне породице, као и о њиховим покушајима да је наново успоставе. Поремећаји животног ритма предочени су различитим симболичким представама стабла смокве и његових плодова, чиме се, из позиције главних јунака, приповедача Јадрана Диздара и његовог деде Александра Ђорђевића, саопштава о субјективном искуству (проласка) времена, о носталгији за детињством и младошћу. Сprovedена анализа обухвата промишљања о деменцији, смрти, старости, усамљености, а нарочито о страху од заборављања, који прети да од јунака отргне њихова сећања. Суочавање са самим собом, у најрањивијим стањима, и прављење избора који налаже да упркос свим тешкоћама треба живети активно, овде-и-сада, омогућава обојици на крају превазилажење те бојазни и дуго жељено ослобођење.

Кључне речи: смоква, плод, симбол, време, сећање, успомене, Горан Војновић

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Приповедачка лежерност, којом плени роман *Смоква* (2016) словеначког писца Горана Војновића, омогућује да се поједини његови сегменти могу читати и самостално. С обзиром на то да роман прати педесетогодишњу историју једне породице, осветљавајући наизменично њене три генерације, читалац може одабрати да прати наративну линију која га води кроз животе прве, друге или треће. У зависности од тога за коју од њих се одлучи, пред њим се отварају три временска раздобља, у којима је југословенство цветало, рушило се и завршило своје трајање, остављајући простора за трајање које ће бити у сваком погледу другачије. Смоква, која је, како се и насловом сугерише, централни симбол романа, подржава својим присуством баш такав „био-

1 milica.mojilovic@filum.kg.ac.rs

2 Истраживање спроведено у раду финансирано је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о преносу средстава за финансирање научноистраживачког рада истраживача на акредитованим високошколским установама у 2025. години број: 451-03-136/2025-03/ 200198).

лошки” поредак, унутар кога се достижу зрење, пуноћа и зенит, опадање, труљење и регенерација. Из тог разлога, анализирани су делови романа у којима дрво смокве и његови плодови доминантно фигурирају и упућују на различите тематско-мотивске сфере као што су: субјективно искуство времена, осећање пролазности, заборав и сећање. Срж сваке од њих чине успомене јунака – неухватљиве, наизглед несигурне, избрисиве. Војновићев роман је својеврсна колекција успомена и због тога је његова структура толико погодна за сегментисање исечака.

Симболизам смокве у овом делу, премда се ослања на библијски и културно-традицијски кључ, оригиналан је у својој улози жиже око које се роје успомене главног јунака, Јадрана Диздара. Јадран-приповедач призива, не само сопствена, већ и сећања родитеља, бабе и деде, над којима се читавим током романа надвија опасност од неповратног губитка и *ошпицања*. Стога је, у својству заштитника породичних успомена, одабрана баш фигура дрвета, бића способног да апсорбује материју, црпећи је из земље, да би, коначно, беживотно учинило оживљеним унутар себе самог. По истом принципу осмишљена је и спроведена реактивација породичних успомена из давнина. Будући *издана*к мултиетничке породице, Јадранов идентитет се, на симболичком плану може упоредити са зрелим плодом смокве, у који су се слили младост и сећања предака.

Осим што је роман југоносталгије, *Смоква* је и роман носталгије за детињством, када је у питању перспектива главног јунака и приповедача, и носталгије за младошћу, када су у питању јунакови баба и деда – Јана Бенедечић и Александар Ђорђевић. Њихова прича је магистрална и представља стожер на коме се развијају преостале две – приче њихових потомака. Кућа Александра и Јане и њихово двориште у коме се налази дрво смокве, представљају једну неодвојиву целину, кључну за разумевање позиције коју у Јадрановом животу заузимају његови баба и деда.

„Мало је нација у Европи савременог доба, па и у западној култури позног XX века које, рецимо, у књижевности обрађују слике старих у односу на реалне историјске околности и догађаје, а које су на Балкану сачињене од рата, разарања, миграција и сиромаштва, уз све последице које они носе. Зато је оно што теоретичари студија старења заговарају управо разматрање оног личног, специфично индивидуализованог угла гледања, не би ли се на тај начин распршили стереотипи о старењу као о некаквом заједничком подухвату” (Ђурић Пауновић, Стевановић 2019: 90).

Како се временске нити, тј. планови прошлост/садашњост у роману брзо смењују, неопходно је помно пратити Јадранове исказе о баби и деди из времена када је био дете и из садашњег тренутка када њих више нема, када су остала само сећања на њих. Дакле, унутрашња сила, која својим деловањем обликује *Смокву* у роман-(у)споменар, јесте страх од нестанка, од трајног ишчезнућа сећања на Људе и Време. Људи (баба и

деда, а не отац и мајка) омогућавали су да Време у коме траје детињство главног јунака буде вредно сећања. Њиховом смрћу, отпочиње панична борба главног јунака за очување света (из) детињства, који је некада био реалан у једнакој мери у којој је овде-и-сада немогућ и илузоран.

2. „САД ИМАШ ВРЕМЕНА”: ПРОБЛЕМ НАГОМИЛАНИХ ТРЕНУТАКА И БРЗОТИЧУЋИХ ДАНА

Симптоматичан однос јунака према проласку времена одређен је двама паралелним граничним ситуацијама, од којих је прва везана за породицу, док је друга захватила друштво у целини: Јанина деменција (распарчавање сећања) и распад Југославије (распарчавање територије). Овим преклапањем личне и колективне трагедије, постигнуто је удвајање носталгичног осећања које се код Јадрана јавља у зрелом добу. Наиме, детињство, као ауратичан део живота, везано је за период пре бакине болести и ратних дешавања. У том погледу се жал за данима детињства стапа са жалом за Југославијом и формира Време које се мора одржати живим бар у сећању, што у новим околностима постаје све теже. Са друге стране, из перспективе Јадрановог деде, Александра, искусити време и пролазност значи суочити се са губитком жениног сећања. Дочекати још један нов дан са њом подразумева његову спремност на нову празнину у њеној меморији, на изгубљену успомену чији је и он сам део.

„Не мораш да будеш сам да би био усамљен, рекао ми је једном, али ту реченицу тада нисам разумео. Или се нисам потрудио да је разумем. Прешао сам преко ње, пречуо сам да говори о себи, да говори о бакином дугом одлажењу, о отицању сећања, о свом очајавању. Тада нисам размишљао о томе колико се његове свести губило са њеном свешћу, нисам помишљао на то да без ње више нема њих, да је она била та која је чувала њихову историју, и да је све те године био принуђен да гледа како му се све то расплињује пред очима, да је гледао како он у њој полако умире” (Војновић 2017: 32).

Време је за њега, дакле, амбивалентног карактера, јер му омогућава још тренутака проведених са Јаном, али и још бола сваки пут кад схвати да га је у њеном сећању све мање. И баш зато што је свестан да обоје копне, на различите начине, чинило му се да је времена превише и да се тиме њихове муке унедоглед продужавају.

Прво Јадраново присећање на детињство дешава се испод смокви-не крошње. Том приликом разоткрива се да су управо њени плодови, и за Јадрана и за Александра, били поистовећени са мерном јединицом времена. Стадијум зрелости плода упућивао је, између осталог, на одређени тренутак у годишњем циклусу породичних окупљања. Да је са таквим алтернативним рачунањем времена завршено, наговештава се

напоменом о томе да је Јадран, налазећи се у дединој башти први пут након његове смрти, видео плод смокве у тами. Овог пута могао је само да наслути меру зрења, док је као дете то знао са сигурношћу. „Проше-тах до смокве испод које је деда сместио дрвену клупу на којој је, како је рекао, посматрао како расту његове воћке. [...] У тами нисам видео њихову боју, али по набреклости и мекоћи знао сам да је време смокава, време дединог џема” (Војновић 2017: 39). Тај јунаков први „самостал-ни” сусрет са дрветом које је поистовећивао са бабом и дедом, прого-вара о његовој неспремности на њихов дефинитивни одлазак. Без њих двоје, смоква више не саопштава она неписана правила као некад, чак се тад чини и сувишном, зато што више нема никога ко би пратио њен „сат”. Деда је, седећи испод смокве, *исматрао како расту* њени пло-ди, што значи да је у прошлости његов осећај за време и пролазност био сасвим особен и у тесној вези са развојним процесима које је смоква доживљавала. Посматрати како се плод развија до тачке у којој постиже свој пун потенцијал подразумева дуг период током кога и посматрач и дрво пролазе кроз различите фазе.

Јадранова стварност одређена је тренутком у коме се сучељавају сећање из прошлости на браће смокава и отрежњујућа помисао на то да су њему и његовом деди будући дани одузети. Дакле, садашњи трену-так перципира се као мање значајан у поређењу са прошлим временом, не само због сентименталног значаја који јунак додељује том раздобљу свог живота, већ и због тога што му је садашњост донела осећај пометње и неснађености које не може лако да превазиђе. Нема више оне сигур-ности коју је имао као дете; парадоксално, сада као одраслом човеку, њему је тај осећај одузет (на шта такође указује плод смокве скривен у тами њених листова).

Према запажању Гастона Башлара (1977: 6), постоје три начина на које се биће може ослободити хоризонталног времена и открити своје вертикално време, чиме упућује на то да су време као хронолошки по-редак и Време бића две различите и често несродне сфере. Уколико биће престане да повезује своје време са временом других људи, ствари и биолошким сатом, успеће да, како каже Башлар, разбије друштвене, феноменалне и животне оквире трајања. Једино време према коме ће се тада равнати је вертикално време – нпр. време Јадрановог детињства или време које деда рачуна гледајући смокву. „Само онда се достиже аутосинхрона веза, у средишту самога себе, без периферног живота. Одједном се свака плитка хоризонталност брише. Време више не тече. Оно шикља” (Башлар 1977: 6). Иако Башлар под „шикљањем” времена подразумева појачан интензитет доживљавања код субјекта, дакле оно има позитивно одређење, у контексту Војновићевог романа шикљање сасвим извесно задобија негативан карактер. И деда и унук осећају да време незауостављиво шикља, али том *ошцицању* сваки од њих при-писује другачију вредност. Јанина деменција створила је препреку на путу Александровог вертикалног времена, што је у крајњем резултату

и проузроковало његово шикљање, нагомилавање, сувишак, немогућност да се сви расположиви тренуци ваљано искористе. Са друге стране, Јадраново разумевање пролазности темељи се на супротном уверењу: да времена није било довољно, да се оно у свом сопственом шикљању истрошило. Дедина смрт учинила је да сви будући дани изгледају као да су већ унапред изгубљени, потрошени, а брзина којом они надолaze само додатно утврђује јунаков страх од заборава и губитка успомена.

Неопходно је уочити присуство дрвета смокве у претходно анализираним сценама. Сасвим ненаметљиво, готово неприметно, оно се појављује као ослонац који успоставља нарушену равнотежу. Илустративним ће се за ову прилику показати мисли Беле Хамваша из његових *Хиперионских есеја*. Животна равнотежа јунака *Смокве* нарушава се у више наврата и из више разлога (бабина болест, распад државе, дедина смрт), при чему у први план доспева њихова (не)способност да се са свим тим изазовима носе: „Човек није у стању да прима, јер је препун, препуњен до врха” (Хамваш 1992: 5). Док су људи препуњени својим емоцијама, бригама и немоћни да се са њима изборе и превладају их, смоква се, као главни јунак из сенке, појављује да читаоца овог романа упуту на то да је, на симболичком плану, њена моћ апсорпције универзална. Дакле, она не упија из земље само материју која је одржава у животу – она *уија* и све потресе и поремећаје који се у породици дешавају. При сваком контакту који Александар или Јадран имају са смоквом, они доживљавају својеврсно ослобођење, а смоква као да претвара све њихове терете, трауме и успомене на себе – као да претвара негативитет у животност.

„Непрекидно бујање раста дрвета, шикљање из дубина, неометано је јер је дрво срасло са својом храном. Расте без престанка. Храна је земља. Дрво сиса земљу, увек се све дубље и дубље зарива у њу. Али дрво није паразит. Не убија земљу, него јој даје прилику да се дарује” (подвукла М. М, Хамваш 1992: 7).

Шикљање времена је сигнал да је дошло до поремећаја, до несклада, до прекида, до хаоса. Дакле, у контексту Војновићеве *Смокве* може се говорити и о присуству митског мишљења, ако се у обзир узме примећени паралелизам људског и флоралног бивства. Приповедањем о трима генерацијама једне породице, у први план доспевају принцип цикличности и идеја обновљивости и очувања. Како би се настали хаос поново преобликовао у космос, била је неопходна стабилна фигура чије постојање одолева – фигура дрвета смокве. Оно је истовремено укључено у животе јунака исто онолико колико је и самостално и независно од њих. По сличном принципу, смоква је укључена у глобално време, али је њено време истовремено постало вертикално време Александра и Јадрана. Враћање у равнотежу значило би враћање смоквином времену.

„Кроз постојаност и дуговечност дрвета исказана је потреба за статичношћу, а кроз његов развитак, као и смену вегетационих периода – исказана је регуларност промене. Ово његово друго обележје, које је изражено код листопадног дрвећа, омогућило је да се преко њега моделира и *време*. Прихвата се идеја кружног времена, захваљујући коме се у космичким размерама бескрајно понавља *рађање – сазревање – смрт – поновно рађање*” (Раденковић 1996: 196).

Када се у роману каже да је за Александра Ђорђевића предстојећи долазак јесени предосећање краја, упућује се на то да је наступила радикална промена у његовом искуству времена. Време као да се више није трошило, нити му је смоква више казивала о времену оним ритмом као некад; временитост коју је Александар тада осећао карактерисало је застајкивање, гомилање и преливање. „Поглед из аутомобила осликавао је његова осећања. Све око њега тонуло је и он је тонуо у себе. Туга касног лета прелила се у јесен, наслућујући крај” (подвукла М. М. Војновић 2017: 252). Интересантно је како се у вези са (не)проласком времена и фигуром дрвета и у роману и код теоретичара, чији су ставови укључени у истраживање, појављују глаголи који упућују на кретање течности (воде) и на кретање тела у њој. Речи Јане Бенедејчић упућене њеном мужу Александру: „Сад имаш времена”, могу се схватити као мото читавог романа. „Сад имаш времена”, односно *Carpe diem*, опомиње Александра Ђорђевића да се ослободи терета прошлости, без обзира на то колико је та прошлост била лепа. Јана је дементна и сваког дана се ослобађа својих успомена део по део. За Александра, пустити заједничке успомене, значи завршити са животом. Али грчевито се држећи прошлости, Александар не успева да проживи садашњи тренутак, због чега има осећај да је његово време нагомилано и да је почело да се прелива. Исти проблем има и његов унук Јадран, који, испрва немоћан да прихвати губитак бабе и деде, евоцира успомене трудећи се да њихове ликове барем у сећању одржава живим. „Сад имаш времена” – одзвања као ехо кроз роман – упозоравајући јунаке да се отргну из омамљености и активно прихвате садашњост као једину сигурност коју имају.

„Није ваљда само испуњеност успоменама и ишчекивање жуђене будућности оно када се човек својом укупношћу удаљава од садашњости, тоне у прошлост, или живи у времену које још није стигло, али човек није присутан ни у прошлости нити у будућности, исто као што га нема ни у садашњости – потонуо је у њу или, што је исто, уздигао се изнад ње; има дана, седмица, чак раздобља кад је неспособан за пријем, љуља се само у сопственој испуњености као чун” (Хамваш 1992: 5).

И Александар и Јадран су се, суочени са властитим губицима, љуљали у својој свакодневици као у чуновима. Приповедање у Војновићевом роману ствара илузију заустављеног времена, па тако упркос великој временској дистанци која раздваја та дешавања, делује као да се

Александрова патња због женине болести поклапа са Јадрановим туговањем за њима. Смоква, са друге стране, као да је све време изопштена из тог непокретног хаоса и као да самим својим постојањем у животима јунака обећава да ће нарушени поредак бити поново успостављен: „Живот не тече, него буја, пулсира сам по себи, лаганим, смиреним пулсом, као да је урођен у слатку, тамну и опојну течност” (Хамваш 1992: 5).

3. СЛАСТ СМОКАВА – СЛАСТ ДЕТИЊСТВА И УСПОМЕНА

Прво од многих питања која Војновићев роман отвара јесте питање наслова: због чега он гласи *Смоква*? Путања читаочевог трагања за одговором кривуда и посустаје на тренутке, пошто се у средишту пажње налази прича о породици, а наслов ипак не реферише о њој, већ о једном сасвим посебном дрвету. Потребно је прећи добар део романа да би се наишло на први спомен смокве, као што ће бити случај и са наредним њеним појављивањима. Шта ово казује о природи смокве као симбола у Војновићевом делу? Најпре се упућује на кохезивно својство тог симбола: он се *намерно* п(р)ојављује спорадично, скрајнуто, тако да се читалац са правом запита: зашто се роман уопште зове по смокви? Његова права улога и важност приметна је онда када се мозаик сцена у којима се дрво помиње употпуни. Чини се као да је све у овом роману у знаку синестезије, да се дешава некакав свеопшти загрљај симбола, све је слатко и лепљиво као плод смокве и све се захваљујући том слатком лепку поново саставља.

Како истиче Раденковић (1996: 198), у културном и традицијском наслеђу Јужних Словена, посебно је вредновано родно дрвеће (воћке), које се налази у простору око куће и служи за исхрану људи. Чињеница да се у центру пажње овог романа нашла баш смоква, а не нпр. јабука или дуња, у сагласју је са дугом традицијом узгоја смокве на простору Истре³, где се једним делом радња романа одвија. За разлику од неких других воћарских култура, смоква не захтева превелику бригу. Штавише, прве асоцијације на ово дрво су неприступачни, каменити приморски терени, што говори о његовој самосталности и прилагодљивости, чак и тамо где ништа друго не би успевало и рађало. Ова по свему специфична воћка разликује се и по томе што су њени цветови истовремено и плодови. „Плод смокве настаје од цветова груписаних у затворену цваст, састављену од многобројних цветова који никада не угледају светлост сунца. Потребно је две године да би овај цвет-плод сазрео и постао тамнољубичаст, скоро црн и слadak” (Спелман 2017: 155). Дакле, цветови смокве постоје, али су скривени опном у којој се током две године генерише плод. У том смислу, смоква је дрво које се одликује стрпљењем, током кога траје зрење плодова, до постизања пуне сласти.

3 Доступно на: <https://agrobiznis.rs/>, Истина и заблуде о гајењу смокве, посећено 8. 5. 2025.

Ако се има у виду ова карактеристика смокве, додатно се расветљава и раније анализирано питање вишка, односно мањка времена. Да би дала оно најбоље од себе, смокви су потребне две године – то је оно што дрво *саойишшава* и Александру и Јадрану, подстичући их на помисао о томе да је и њима самима неопходно време. Због тих невидљивих и нечујних порука, обојица су проналазила смирење управо под смоквином крошњом.

Пример поменути синестетичности, којом приповедање обилује, јесу Јадранова сећања везана за смокву и деду, непосредно након његове смрти. Сећања му навиру оног тренутка када је у близини смокве, премда је све до тад био смирен и покушавао да (под)носи терет губитка. Посреди је несвакидашњи вид синестезије, где се, асоцијативно, сласт смокава преплиће са успоменама из Јадрановог детињства. У том погледу, није само дрво смокве симбол и повезница породичних сећања: то су и његови плодови и све оно што се њиховом прерадом могло добити.

„И пре него што ме обузеше слатка сећања на брање смокава, угледах деду како се у сутрашњем дану који никад неће доћи, као дете пење по широким, јаким гранама смоквиног дрвета и својим дугачким мршавим рукама бере зреле смокве сакривене испод великих храпавих листова. Видео сам га како зове маму да јој каже да су смокве сазреле и да дође по њих” (Војновић 2017: 39).

„Видео сам деду како опрезно слаже смокве у Веснину посуду, како је звао своју највећу посуду, видео сам га како кува џем од смокава, за мене, за палачинке, и видео сам га како из замрзивача вади свој сладолед од смокава којег није никоме нудио, јер ни најмање није личио на сладолед” (Војновић 2017: 39).

„Видео сам га. Стајао је одмах поред мене ослањајући се о дебло, и помислих да ове године деда неће обрати своју смокву, али ће она свеједно наставити да расте и рађа и даље своје слатке плодове, само њега више неће бити да се као дете попне на њене гране” (Војновић 2017: 39).

Интересантно је како главни јунак памти сласт смокве и на основу тог сећања гради визију свог преминулог деде. Већ помињани паралелизам, када су у питању њих двојица, у овој сцени можда се и најснажније читава. Када каже да може да види деду како се попут детета пење уз стабло смокве, Јадран заправо *види* самог себе у дечјем узрасту – у оном времену за којим толико жали и које је неповратно прошло. Иако га из нарастајућег очајања на трен тргне помисао да је смоква, као симбол тог времена и као вечити чувар успомена на бабу и деду, и даље ту, Јадран не успева да одагна од себе тужни приказ који га задржава у реалности и разбија сањарење. Његова смоква усамљено *стоји* испред празне куће и *леда* у затворена врата. До тог тренутка ништа га везано за губитак деде није толико уздрмало, али слика дрвета, за које се до-

словно каже да стоји и гледа, попут човека, у кућу у којој више нема никога, означава тачку изнад које се више нема куд, одатле емоције и време могу још само да се *иреливају*. Још један сигнал препуњености јесте и велики, гњили плод смокве који Јадран уочава на земљи.

„Почех да се гушим. Испред себе на земљи угледах дебелу презрелу смокву коју је тежина нагомиланих сокова откинула са гране. Гледао сам како тужно труне на земљи, а очи ми се замаглише. Седох на земљу, леђима још увек ослоњен о дрво, и спустих главу у наручје. Дедина смрт ме је напоскон стигла” (Војновић 2017: 40).

Како је раније већ истакнуто, знаци нарушене равнотеже у овом роману, опредмећени су углавном кроз речи којима је означена течност, вода, влага и труљење. Слика трулог плода, препуњеног соковима, дакле плода чије је време прошло, упућује на више појединости које су за јунака у том тренутку трауматичне. Прва од њих је дефинитиван раскид са омиљеним делом одрастања и губитком људи који су тај период таквим учинили. Друга, подједнако тешка, јесте свест о томе да ће сећања на њих временом избледети и нестати. Чинило му се да су та сећања подједнако подложна труљењу као и плод смокве који је лежао пред њим. У тим моментима, Јадран оживљава слику свога деде, који је, немоћан пред нагомиланим временом, кружио двориштем, газећи по влажној земљи и стабаоцима биљака „и бројао колико пута их треба згазити пре него што остану да леже, гледао је како се влага упија у врхове његових ципела и како се водена мрља на њима увећава” (Војновић 2017: 257). Осећање узалудности и очајања, које доминира наведеним описом Александра Ђорђевића, прелама се и на опис његовог унука. Као да он сам и све око њега стоји заробљено у некаквом вакууму, где све мирише на трулеж и влажну земљу. Чини се као да је тај поремећај равнотеже захватио и смокву, јер би натопљена земља око ње указивала на то да је дрво престало да упија воду, тј. престало да се храни. Слатки плод из јунакових сећања, претваран у џем и (нејестиви) сладолед, у реалности у којој више нема бабе и деде, препунио се течностима и почео да трули. Нестанком смокве, нестао би цео Јадранов конструкт сопственог детињства.

4. РАЗОТКРИВЕНА НАГОСТ: ИСКОРАК ИЗ УЛОГЕ ЖРТВЕ

Како је већ напоменуто, јунак перципира кућу и двориште, у коме је смоква, као целину, која се „распарчава” након смрти бабе и деде. Увелико савладана својом болешћу, Јана смокву поверава свом мужу. Интересантно је то што се симболија смокве везује и за принцип оца и за принцип мајке, што одговара приповедној ситуацији Војновићевог романа. Наиме, плодови смокве обликом подсећају на тестисе, па се стога ова воћка сматра мушком биљком (уп. Спелман 2017: 156), док

је, са друге стране, ступити у близину дрвета подударно проналаску мајчинске заштите (уп. Хамваш 1992: 17). Заиста, премда се у роману Јадранова сећања већином везују за деду и његове активности око смокве, треба имати у виду да је башта, и смоква у њој, припадала Јани. Везујући у значењском смислу и Александра и Јану за себе, смоква истиче њихово заједништво, нарочито у најтежем периоду живота када се Јанино сећање губи, а она и Александар постану странци једно другоме. У том погледу раскрива се још једно могуће објашњење због чега је као централни мотив одабрана баш смоква: „Два се пола не могу раздвојити један од другог, не може се извадити мушко, не може се искинути женско. Дрво се налази у оном стању живота где полови још нису располућени” (Хамваш 1992: 8). Стога, чак и у оним тренуцима када је дистанца међу њима неупитна, смоква преостаје да их наново повеже.

Реченицу „Сад имаш времена”, раније означену као лајтмотивску, изговара Јана у тренутку када свом мужу предлаже да ореже смокву и пружи јој прилику да се „подмлади” новим издацима. Са друге стране, и Александру би та активност донела привремени осећај да му се нешто од некадашње младости вратило, а сем тога, напokon би своје нагомилано време утрошио корисно. У овом делу романа, присуство смокве и њена повезаност са Јаном и Александром, преосмишљава детаљ из библијске приче о Адаму и Еви и њиховом сазнању да су голи. Наиме, прародитељи људског рода покрили су се управо смоквиним листовима (уп. Спелман 2017: 156). У Војновићевом роману, долази до специфичног преокретања, па тако смоква не *скрива*, већ *разошкрива* нагост јунака.

Схвативши да стабло смокве садржи сокове који изазивају осип, на шта је Јана заборавила да га упозори, Александар скида са себе сву одећу и покушава да се реши непријатног осећаја на кожи, да би затим приметио да га супруга посматра и осетио стид. Јанина болест, бришући сећања и успомене из њене свести, постепено, али сигурно, претварала ју је, у Александровим очима, у странца пред којим се он сада нашао – го. Док Јана услед деменције заборавља успомене чији је и њен муж био део, дотле Александар посматра како болест изобличује његову супругу у сасвим непознату личност, пред којом он нема слободу да буде го. За осрамоћеност је постојао још један разлог: старост. Дакле, поред многобројних тема о којима *Смоква* промишља, нашла се и тема *body shaming*-а, односно питање како друштво перципира старо тело. Такво тело у савременој култури мора бити сакривено јер је непожељно, *није више лепо*. Нагост, која се неретко повезује са рањивошћу тела, истакнута је у први план у овој сцени како би указала на усамљеност као рањивост душе. Крајњи циљ оваквог огољавања јунака јесте приказивање његове бесконачне, парадоксалне усамљености – поред брачног друга који се претвара у странца.

„Нисам никад размишљао како тужан мора да буде тренутак када схватиш да те не препознаје особа која спава под истим покривачем као и ти, кад се у очима у којима се видео одраз све твоје голотиње и најежене коже претвориш у потпуно непознату особу. Како си тада сам. И тако усамљен. Тако бесконачно усамљен” (Војновић 2017: 32).

Ипак тренутак огољености и рањивости омогућио је Александру да коначно чује оно: „Сад имаш времена”, односно сигнал да почне да троши своје нагомилано време, да му омогући нормалан проток тиме што ће учинити нешто корисно и размишљати само о томе, а не о породичној невољи. На тај начин биће присутан у свом вертикалном времену, његово сада-и-овде биће поново активно и живо. Успевши да се склони од Јаниног испитивачког погледа, Александар превазилази осећај срамоте⁴, облачи се и наставља започето резивање смокве. Тиме што је прекрио одећом своје тело, Александар наговештава да не жели да буде жртва судбине, већ и да у тако тешким околностима, његово битисање није узалудно, да ће време које му је дато искористити креативно, а не (ауто)деструктивно. Његово тело га није издало, напротив, изнело га је на сам врх смокве, показујући му да је кључ у одлучном ставу и самопоуздању.

„Кад је отишла, наставио је са резивањем, са рукавицама и у мајици дугачких рукава. Није га више сврбело, а кад је смоква резана, остао је да седи на дебелој грани високо изнад земље. Чукао је на њој из ината према свету који верује да старци не би требало да седе на дрвету, већ само испод њега” (Војновић 2017: 261).

Вративши младост својој смокви, Александар ју је вратио и себи самом, што није очигледно само у победоносној сцени седења у високим деловима крошње. Одлучивши се за активан, а не пасиван живот, јунак је искорачио из улоге жртве, превазишао своју рањивост и показао да прихвата све: Јанину болест, своју обавезу да брине о њој и заједничку старост. Искуство са осипом, али и са успешним резивањем смокве, навело је Александра да подробније осмотри сопствено тело, које се, на његово изненађење, показало нарочито виталним. На сличан начин почео је да сагледава Јанино лице, увидевши том приликом да старост није синоним за ружно, или у најбољем случају, не приметно. „Хтео је да види њене старачке боре, њену седу, проређену косу и њене старачке пеге. Није желео да је улепшава сликама из сећања. Хтео је да осети храпавост⁵ њеног подрхтавајућег длана гледајући право у њено остарело лице које му се чинило лепшим него икада” (Војновић 2017:

4 „Слојеви тканине коју је на брзину навукао на себе, полако су утишавали његову голотињу” (Војновић 2017: 261).

5 Описи старачке храпаве коже прекривене пегамма, у дослуху су са представом плода смокве. То специфично цвеће-воће симбол је узвишене родитељске љубави, која храни и јача (уп. Спелман 2017: 157), а у контексту романа представља и породични и симбол уједињења.

264). Наступила је промена у Александровом поимању пролазности времена и старости; очекивано би било да жели да Јану памти и *види* онаквом каква је била у младости, пре него што се разболела. Међутим, он одлучује да је у потпуности прихвати онакву каква јесте овде-и-сада, баш као што је то учинио када је он сам у питању. Александар не чини отклон према старости, већ настоји да је разуме, да се истински саживи са свим изазовима и потешкоћама које она доноси. Благонаклоним погледом на женино лице, које је време променило, он показује да не страхује од заборав. Оно што Александру доноси пун осећај слободе јесте лишеност паничног страха да ће сећања ишчезнути.

5. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА: ОТПУСТИТИ СТРАХ, ЗАДРЖАТИ СЕЋАЊА

Присуство мотива деменције у *Смокви* подсећа читаоца на то због чега су главни јунаци, деда и унук, били у сталном страху од заборав и губитка успомена. Обојица, сваки на свој начин, освешћују изворе тог страха и проналазе начине да га превазиђу. За Александра, решење је било у прихватању старости и свега онога доброг и лошег што она доноси, што је условило да његово време престане да шикља и нагомилава се – његов проток вратио се у равнотежу. По истом принципу, било је неопходно да и Јадран престане да поима своје време као време које отиче и односи са собом сећања из детињства. Јадран се, с једне стране, нада да ће отећи бол због дедине смрти, али једино што му у том тренутку изгледа извесно је отицање сећања на његов лик. Чињеница која учвршћује јунакову бојазан јесте та што Александар и Јана скоро да уопште нису имали заједничких фотографија, чак ни са свог венчања. У разговору са мајком, Јадран схвата колико је таква ситуација, у којој нема слика да приповедају уместо бабе и деде, истовремено привлачна и страшна. С једне стране, њихову причу могуће је репродуковати на основу фрагмената које су лично исприповедали, а са друге, увек ће постојати могућност да је та прича само фикција и да недостатак поузданих доказа трајно мења њену веродостојност.

„Њихова прича није овековечена. Познајемо само ону коју су нам њих двоје испричали. Као у књигама. Нико други не може да њихову причу исприча другачије него што су они сами желели да испричају. Зар то није лепо? Бајковито. Остале су само слике које смо ми створили у својим главама слушајући њихово причање” (Војновић 2017: 41).

Тиме што баба и деда нестају не остављајући за собом фотографије као успомене, доводи Јадрана у стање запитаности – да ли је оно што он зна о њима и што памти, довољно да употпуни мозаик сећања? И још важније, хоће ли моћи дуго да задржи њихове ликове носећи их само у својој свести? У роману се инсистира на томе да је управо та слика, која

живи у свести јунака, вернија оригиналу од фотографије. Кроз критику савременог друштва које живи у непрестаном фотографисању и документовању, саопштава се да је Александру и Јани управо недостатак таквих *доказа* омогућио аутентичну причу која припада само њима, као што су и Јадранова сећања на њих недодирљива и неповредива. Сећања на Људе и Време постају заштићена у тренутку када Јадран постане свестан да његово детињство припада прошлости, а да садашњост може бити подједнако лепа, уколико одлучи да у њој буде истински присутан, без освртања на оно што не може да задржи. Сигурност је била тамо где је није очекивао, у отпуштању, а не у грчевитом стиску. Крај романа доноси Јадранов поглед и руку испружену према најлепшем плоду смокве, који својим савршеним обликом казује о јунаковом зацељењу и поновном успостављању хармоније. Време проведено у грчу и страху да ће остати без сећања на бабу, деду и детињство, било је неопходан део процеса прихватања, па се и у вези с тим плоду смокве може приписати симболика (с)трпљења: „Они који из неког разлога не успеју да сазру остају чудесно везани за дрво чак и када сви листови отпадну и чекају топлоту новог пролећа да би наставили зрење” (Спелман 2017: 156). Сва сећања и успомене до којих је Јадрану стало, остају сачувана на исти начин као што опна плода смокве чува његову богату структуру – свако од многобројних зрнаца у њему асоцира на чланове породице, заједничка сећања, ситнице, приче.

Извор

Војновић 2017: G. Vojnović, *Smokva*, Beograd: Rende Books.

Литература

Башлар 1977: G. Bašlar, *Trenutak poetski i trenutak metafizički*, Novi Sad: *Polja: časopis za književnost i teoriju*, 224, Novi Sad, 5–6.

Ђурић Пауновић, Стевановић 2019: И. Ђурић Пауновић, К. Стевановић, Наративи о старости у времену транзиције, у: М. Лончар Вујновић (уред.), *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, Косовска Митровица: Филозофски факултет, 87–102.

Раденковић 1996: Љ. Раденковић, *Симболика света у народној мајици Јужних Словена*, Ниш: Просвета, Београд: Балканолошки институт САНУ.

Спелман 2017: К. Спелман, *Флорографија: Језик цвећа – митови и летенде из целога света*, Београд: 4СЕ.

Хамваш 1992: Б. Хамваш, *Хијерионски есеји: митологија, естетика, метафизика*, Нови Сад: Матица српска.

Шевалије, Гирбран 1983: Ž. Ševalije, A. Girbran, *Rječnik simbola*, Zagreb: Nakladni zavod МН.

Интернет извор

Петак, Елвира. Истина и заблуде о гајењу смокве. *Маџазин Ајробизнис*. 10. 8. 2024, посећено 8. 5. 2025.

Milica B. Mojsilović / „NOW YOU HAVE TIME”: CHILDHOOD, OLD AGE AND MEMORIES IN THE NOVEL *THE FIG* BY GORAN VOJNOVIĆ

Summary / The novel *The Fig* by Goran Vojnović is formed through a narrative about the disrupted balance in the lives of members of a family, as well as their attempts to re-establish it. Disturbances in the rhythm of life are presented through various symbolic representations of the fig tree and its fruits, which, from the perspective of the main characters, the narrator Jadran Dizdar and his grandfather Aleksandar Đorđević, communicate the subjective experience of (the passage of) time, and the nostalgia for childhood and youth. The analysis includes reflections on dementia, death, old age, loneliness, and especially the fear of oblivion, which threatens to tear the heroes' memories away. Facing themselves, in their most vulnerable states, and making the choice to live actively, here-and-now despite all the difficulties, allows both of them to eventually overcome that fear and achieve their long-desired liberation.

Keywords: fig, fruit, symbol, time, memory, memories, Goran Vojnović

Примљен: 14. маја 2025.

Прихваћен јуна 2025.